

Workshop ketentafelgesprekken agrosectoren

22 februari 2001

**Organisatie workshop: Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en
Visserij
Directie Industrie en Handel
Directie Landbouw
Directie Groene Ruimte en Recreatie
Expertisecentrum LNV**

Expertisecentrum LNV/Ede, april 2001

? 2001 Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het Expertisecentrum LNV, Postbus 482, 6710 BL EDE.

Het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij stelt zich niet aansprakelijk voor eventuele schadelijke gevolgen die kunnen ontstaan bij het gebruik van gegevens uit deze publicatie.

Oplage   150 exemplaren

Samenstelling T. Lössbroek (eindredactie), A. Almaši, G. Ogink, T. Janssen, H. Bulthuis,
J. van Vliet, P. Mur, L. Wassink

Druk Ministerie van LNV, IFA/Bedrijfsuitgeverij

Voorwoord

Op 22 februari 2001 is in het Haagse Congrescentrum een workshop ketentafelgesprekken gehouden voor de agrosectoren. Op uitnodiging van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij hebben vertegenwoordigers van verschillende agroketen met elkaar gesproken over de ruimtelijke economische dynamiek in Nederland. Staatssecretaris mevrouw G. Faber hield daarbij een openingspeech. Voorzitter was de heer Vonhoff van de Raad voor het Landelijke Gebied. Belangrijke gespreksonderwerpen in de workshop waren: trends en ontwikkelingen in consumentenland, infrastructuur, logistiek en ICT, kwantitatieve en kwalitatieve ruimtelijke condities, en verantwoordelijkheden van bedrijfsleven en overheid. Bijgaande notitie bevat beknopte verslagen van deze gesprekken. De verslagen zijn met name bedoeld om bij te dragen aan voortzetting van de discussie over de ruimtelijke economische dynamiek van de agrosector.

Ir. H.A. Gonggrijp
Expertisecentrum LNV

Inhoudsopgave

1	Biologische Landbouw	8
2	Intensieve veehouderij	10
3	Bloembollen en bloemen	12
3.1	Bloembollen	12
3.2	Bloemen	13
4	Glasgroenten	15
5	Ontwikkelingen naar de toekomst	17
6	Plenaire discussie	19
6.1	Terugrapportages per ketentafel	19
6.2	Discussie	20
6.3	De rode draden van Vonhoff	21

1 Biologische Landbouw

Voorzitter: N. Joanknecht (LNV, Directie GRR)
Verslag: A. Almaši (Expertisecentrum LNV)
Deelnemers: B. Krouwel (Rabobank), P. Brul (Agro Eco Consultancy), D. Onrust (Onrust Consultancy), D. Hylkema (WLTO), J. Kodde (LTO) en W. de Jong (CBL).

Supermarkt

In de komende twintig jaar verwacht men vanuit de supermarktbranche enkele belangrijke ontwikkelingen. In het pakket eten/drinken neemt het aandeel deel kruidenierswaren af en neemt het aandeel vers toe. Het versaspect ontwikkelt zich steeds verder in zowel kwantiteit als kwaliteit. Kwaliteit houdt ook in dat op ieder moment van de dag alle producten vers in de schappen aanwezig zijn. De supermarkten moeten hiervoor vaker bevoorradad worden. Distributie is in zijn algemeenheid een groot knelpunt in de supermarktbranche. Vrachtwagens moeten steeds vaker rijden (versproduct) terwijl de binnensteden steeds lastiger te bereiken zijn. Verkeersregels en de hoeveelheid verkeer vormen een belemmering voor vlotte levering. Voorts is er meer distributieruimte noodzakelijk voor de gehele agrofoodketen.

Voor specifiek de biologische keten zijn nog van belang:

- ?? Biologisch is geïntegreerd in het schap/winkel maar omvang zal verder groeien.
- ?? De ruimte in de schappen voor producten van Nederlandse origine zal toenemen.
- ?? Het biologisch deel zal grotendeels komen van gangbare bedrijvend ie omschakelen. Dus er is geen extra ruimteclaim van de biologische keten buiten de bestaande landbouwgrond.
- ?? Het belevingsaspect van producten wordt belangrijker.
- ?? Er komt meer vraag naar 'versproducten' met een goede beleving. Biologische landbouw kan hier makkelijker op inspringen, omdat ze reeds een voorsprong heeft op het gebied van milieu en dierenwelzijn. De vraag of biologische voedsel veiliger is kan niet worden beantwoord door de deelnemers.

Clustervorming

De ontwikkeling verloopt van kleine sterk verspreide bedrijven in het verleden naar grotere centra. De Flevopolder en de melkfabriek in Drachten zijn goede voorbeelden. Net over de grens in Duitsland wordt een slachterij neergezet, die leidt tot een sterk aanzuigende werking op biologische varkenshouders in het Nederlandse grensgebied. De centra bieden grote voordelen qua kennisontwikkeling, afzet en logistiek. Kortom, eer ontstaan clusterontwikkelingen. Een groei naar 10% van het gangbare areaal wordt mede gerealiseerd doordat boeren elkaar beïnvloeden als burens!

Gebiedsgerichte omschakeling

Er is een spanning tussen de langzame groei van de markt vraag voor biologische producten en het gebied dat om gebiedsgerichte omschakeling van een flink aantal bedrijven vraagt.

Je hebt biologische producten op de markt en je hebt biologische productie in de ruimte.

Wil je louter biologische productie voor het vervullen van de markt vraag of is het de taak van de biologische landbouw om het gebied dat niet door stedelijke bebouwing in gebruik is open en groen te houden? Dit laatste zou betekenen dat de landbouw naast agrarische productie ook andere functies krijgt en niet overal intensief kan zijn. (Extensieve biologische landbouw is een zeer relatief begrip. Het is zeer intensief waar het input betreft van kennis en arbeid.)

De discussie vanuit de stad / ruimte / natuur geeft zeker in het Westland zeer hoge druk op het landelijk gebied. Wil landbouw blijven bestaan in deze regio dan vraagt dit om een aantrekkelijk en gebruikersvriendelijk gebied voor stedelingen en bedrijfsleven. Voor de resterende natuurgebieden moet aan sommige criteria worden voldaan. In beide gevallen gaat het niet om de omschakeling van een enkel bedrijf maar om een heel gebied met alle daarbij behorende bedrijven. Bijvoorbeeld: rondom Alphen aan de Rijn moet het waterpeil stijgen vanwege natuurfuncties in het gebied; er is ook veel ruimtebehoefte voor stedelingen. Gebiedsgerichte benadering is in zo'n geval belangrijk. Echter indien 200 veehouders in één keer zouden omschakelen, dan is er een sterke toename van het aanbod biologische melk. De markt vraag groeit slechts gestaag en daardoor ontstaan dalende prijzen. In zo'n geval kan er een taak zijn voor de overheid om de aansluiting tussen markt en productie te faciliteren (niet nader ingevuld in de workshop).

Europese eenwording

De groei van de biologische landbouw wordt bepaald door fysieke omstandigheden en door de economische verhouding in internationaal perspectief. In Nederland zijn de kosten voor arbeid en grond hoog.

Het is verleden tijd om de landbouw alleen in Nederlands perspectief te bekijken. De eenwording van Europa gaat namelijk gewoon door; je kunt niet solistisch blijven denken. In Nederland frustreert de hoge grondprijs het overheidsbeleid en heeft iedere vierkante meter wel 10 bestemmingen. De vraag is eigenlijk: Wat kunnen we waar het beste produceren in Europa?

In de praktijk zie je reeds dat goede ondernemers naar het buitenland gaan. Er zijn boeren die naar Polen vertrekken. Er is een vijftiental boeren dat 1000 hectare grond pacht voor verbouw van voer. Nederland is te klein om er alles in te kunnen; daarom moet Nederland keuzes maken en prioriteiten stellen. Er wordt de trend gesignaleerd dat kennisintensieve gespecialiseerde (akkerbouw)bedrijven naar o.a. Oost-Europa trekken vanwege de gunstige grondprijzen en lonen. In Nederland verwacht men dat voornamelijk de biologische beheerslandbouw overblijft.

Het besef groeit dat Nederland een zeer belangrijke draaischijffunctie heeft in de biologische handel. In de toekomst zal het Nederlandse belang in de biologische handel en verwerking nog verder groeien. De in Nederland gevestigde Biologica, SKD en Agro-eco zijn in vele landen actief. Er zijn in Nederland ca. 800 handelsbedrijven tegenover 'slechts' 1500 landbouwbedrijven.

Biologische bedrijfstypen

Hobbyboeren zoals de eerste generatie biologische boeren betiteld werden, zijn nu nog slechts een klein percentage van de biologische tak. De nieuwe omschakelaars gaan om economische perspectieven biologisch boeren. De kleinschalige idealistische boer verdwijnt en dat is nodig om een lagere prijs voor eco-producten te realiseren.

De biologische bedrijven professionaliseren in verschillende richtingen:

In grote gespecialiseerde bedrijven (25 ha. spinazie) (voor grootschalige tuinbouwbedrijven ziet men in Nederland wel perspectieven).

In bedrijven waar naast agrarische productie een gedeelte van het inkomen komt van recreatie, huisverkoop en andere activiteiten (bijvoorbeeld in de Gelderse vallei en de Randstad).

Een rol voor de overheid

Er is een private markt (afzet van melk) en een publieke markt (bijdrage aan maatschappelijk gewenste landschapskwaliteit). De marktrisico's bij omschakeling kunnen niet worden ingevuld door een marktgarantie van de overheid. De omschakeling zelf wordt echter niet door de markt betaald. Tijdens de omschakelperiode (in de meeste gevallen twee jaar) naar biologische bedrijfsvoering heeft de ondernemer te maken met lagere opbrengsten en hogere kosten omdat er volledig volgens de biologische normen geproduceerd, terwijl de producten alleen nog maar als gangbaar kunnen worden afgezet. Deze inkomstenderving gedurende het omschakeltraject (wel extra kosten - nog geen extra inkomen) dient de overheid te faciliteren. In de fase na de omschakeling, wanneer het eco-product op de markt komt, is het taak van de markt.

Voor het landschapsbeheer van bijvoorbeeld het Groene Hart geldt echter dat boeren goedkoop zijn als beheerder. De overheid kan een vergelijking maken tussen maximalisatie van het bedrijfsinkomen en optimalisatie van landschap en bedrijf. De concessies die de bedrijven moeten maken voor het beheer en behoud van een aantrekkelijk landschap moeten door de ondernemers op andere manieren te gelde kunnen worden gemaakt. Denk hierbij naast de overheid aan burgers en bedrijfsleven die zich verantwoordelijk voelen voor het gebied.

Het instrumentarium ontbreekt op dit terrein. Wil je de burger belasting of een toegangkaartje laten betalen? Zijn er mogelijkheden gecreëerd om het bedrijfsleven te laten bijdragen aan een mooi agrarisch landschap? Zie je landbouw als drager van maatschappelijk gewenste landschapskwaliteit dan moet de samenleving daar ook voor betalen. De overheid dient de biologische landbouw te stimuleren omdat de samenleving om biologisch landbouw vraagt.

2 Intensieve veehouderij

Voorzitter: H. Wierenga (LNV, Directie DL)
Verslag: G. Ogink (Expertisecentrum LNV)
Deelnemers: P. Slot (DLG), J. Ramekers (voorzitter Centrale Organisatie Vleesindustrie),
C. Suttrop (burgemeester Nederweert), J. Roemaat (voorzitter GLTO) (laatste deel van het gesprek), J. Reinders (EC-LNV). Verhinderd: C. van Gisbergen (LTO) en W. Brunnekreef (Nutreco)

Trendanalyse intensieve veehouderij naar 2020

Ramekers zegt dat de trendanalyse goed is beschreven in de notitie van het EC-LNV.

Bij de primaire productie van varkens, kippen en vleeskalveren is er een snelle ontwikkeling naar grotere en meer gespecialiseerde bedrijven.

De verticale integratie neemt toe; deze is het verst bij de vleeskalveren, daarna komen achtereenvolgens kippen, varkens en runderen. Tracking en tracing zijn inmiddels goed ingeburgerde begrippen; op dit moment wordt gewerkt aan de implementatie. Vanwege risico's als voedselveiligheid en diergezondheid werken grote bedrijven met meerdere gescheiden ketens; bijvoorbeeld DUMECO heeft een Zuid-keten met slachterij in Boxtel en Noord-keten met slachterij in Apeldoorn. Ook bij nevenvestigingen in het buitenland (Oost-Europa of Spanje) wordt gewoonlijk gewerkt met gescheiden ketens.

Een belangrijk deel van de bulkproductie verhuist momenteel naar Spanje en Duitsland en in de nabije toekomst naar Oost-Europa. De industrie zal de primaire productie volgen. Noordwest-Europa richt zich op een hoogwaardiger segment vooral wat betreft voedselveiligheid en dierenwelzijn. De productie gebeurt in sterkere ketens en grotere eenheden.

Ramekers verwacht niet dat de krimp zo ver gaat dat grote aantallen dieren of vlees zullen worden geïmporteerd. Er zijn wel grensoverschrijdende activiteiten van bedrijven en wat import uit omliggende landen, maar in grote lijnen blijft Nederland wel zelf haar thuismarkt bedienen.

Slot zegt te verwachten dat de ontwikkelingen nog sneller zullen gaan dan genoemd in de notitie van het EC-LNV (In 2020 50% minder bedrijven, 25% minder dieren); vooral het aantal bedrijven zal sneller dalen. Oorzaak is niet alleen het milieu- en natuurbeleid, maar ook economische omstandigheden. Verder is Slot van mening dat bedrijven ook de vrijheid moet worden geboden te verhuizen naar de Veenkoloniën, Groningen, Flevoland en Zeeland, gebieden waar nog voldoende ruimte is voor de vestiging van moderne bedrijven met weinig emissie. Het is echter de vraag of dit in die gebieden politiek haalbaar is. Volgens de heer Ramekers is spreiding over het gehele land, vanuit de industrie gezien, niet gewenst: concentratie geeft kostenvoordelen.

Suttrop kan zich eveneens goed vinden in de notitie van het EC-LNV; meer technologie en schaalvergroting. In de gebieden met veel intensieve veehouderij, zoals Nederweert, is voor de kwaliteit van het landelijk gebied een ontvlechting van functies nodig: de intensieve dierhouderij moet vanwege stank en ammoniak apart gezet worden van wonen, recreatie en natuur. Het is nog de vraag of voor de bedrijven die moeten worden verplaatst voldoende andere ruimte kan worden gevonden. Voor een deel zijn bedrijven wel inpasbaar. Bovendien stoppen er bedrijven via bijvoorbeeld de beëindigingsregeling met het onderdeel "ruimte voor ruimte".

Conclusie: De beschreven trendanalyse is juist; waarschijnlijk zal vooral de afname van het aantal bedrijven nog sneller gaan.

Kwantitatieve ruimtebehoefte

Slot zegt dat gespecialiseerde grote bedrijven behoefte zullen hebben aan een bouwblok dat groter is dan de in de notitie genoemde 2 ha. Het aantal bedrijven zal sneller afnemen dan beschreven met als gevolg dat de totale ruimtebehoefte toch afneemt.

Volgens meerdere aanwezigen is het op kleinere bedrijven moeilijker om veel stank- en ammoniakemissie beperkende maatregelen te nemen. Bovendien zullen juist van deze groep meerdere bedrijven omschakelen naar systemen die meer ruimte vragen vanwege meer grondgebondenheid en/of uitloop van dieren. Het is de vraag of de totale ruimtebehoefte voor deze bedrijven wel afneemt.

Kwalitatieve ruimtebehoefte

Suttrop geeft aan dat er bij veehouders steeds meer draagvlak komt voor clustering van bedrijven waarbij deze onderling samenwerken, ondanks dat een veehouder (vooral varkenshouder) nog steeds zeer sterk hecht aan zelfstandigheid. In het kader van reconstructie is projectvestiging met gezamenlijke infrastructuur en voorzieningen een goed alternatief. Ramekers wijst op grotere dierziekerisico's bij clustering van bedrijven; dit moet worden opgevangen door goede preventieve gezondheidszorg en door een grote afstand van de bedrijvencluster tot andere bedrijven.

Slot herhaalt dat bedrijven de mogelijkheid moet worden geboden te verhuizen naar de akkerbouwgebieden. Roemaat is het hier mee eens. Wierenga wijst op de beleidslijn "schone gebieden schoon houden". Ramekers herhaalt het kostennadeel van landelijke spreiding voor de industrie en noemt eveneens de weerstand in de gebieden zelf tegen een roze invasie. Suttrop zegt dat in de concentratiegebieden dieren weg moeten; als deze niet naar de akkerbouwgebieden kunnen, moeten ze naar het buitenland.

Roemaat zegt dat de overheid clusters van bedrijven teveel als een wensbeeld presenteert. De veehouders zelf willen het liefst op de bestaande locatie blijven zitten. Bovendien gaat verplaatsing van bedrijven altijd gepaard met veel kapitaalsverlies. Bedrijven die op dezelfde locatie blijven, hebben daardoor meer financiën beschikbaar voor emissiebeperkende maatregelen. Alleen voor de bedrijven die echt niet op de bestaande locatie kunnen blijven, kan worden gedacht over alternatieven. En dan nog moet de overheid deze bedrijven niet sturen naar de vorming van clusters, maar dit overlaten aan de vrijheid van de bedrijven zelf. Vaak zijn ook andere mogelijkheden aanwezig zoals inpassen in een coulisselandschap.

Suttrop geeft aan dat meerdere bedrijven op de bestaande locatie geen toekomst hebben. Wierenga vindt dat de overheid verantwoordelijk is voor de ruimtelijke kwaliteit van het gebied en om die reden soms wel moet sturen. Iedereen is van mening dat in die gevallen stimuleren veel beter is dan sturen. De overheid moet voorwaarden scheppend bezig zijn, de veehouders moeten zelf bepalen waarin ze hun geld investeren.

Ramekers zegt dat varkens uit een flat niet zijn te verkopen.

Allen zijn van mening dat clustering van bedrijven en projectvestigingen goede opties kunnen zijn als veehouders maar vrij worden gelaten om hier al of niet aan mee te doen.

3 Bloembollen en bloemen

Voorzitter: J. Faber (VBN)
Verslag: T. Janssen en H. Bulthuis (Expertisecentrum LNV)
Deelnemers: M. Sonnema (LNV, Directie I&H), H. Westerhof (KBGBB), O. Stiekema (LNV, Directie ZW), H. de Groot (VBN), L. van der Ziel (Agrarisch Groothandelsverbond), E. Pierhagen (LNV, Directie GRR), J. Langeslag (KAVB)

3.1 Bloembollen

Langeslag geeft in het kort aan wat de ontwikkelingen zijn in de bloembollensector in ruimtelijk economische perspectief. Het areaal bloembollen zal blijven stijgen. De stijging zal 700 tot 1.000 ha per jaar bedragen, waardoor het areaal in 2020 op 40.000 ha uitkomt. Deze stijging is mogelijk omdat de markt blijft groeien en er meer mogelijkheden voor bloembollen komen. Omdat het in andere sectoren slecht gaat is er genoeg grond in de aanbieding. Akkerbouwers telen bloembollen op contract voor bloembollentelers die in het Westen van het land wonen. Een aantal akkerbouwers gaat voor eigen rekening bloembollen telen. Dit zijn er niet veel en bij tegenslag zullen zij als eerste stoppen met bloembollen.

Sommige bolgewassen worden in het hele land geteeld en andere alleen in het duinzandgebied. Dit is afhankelijk van de grondsoort, het klimaat en de bestemming van de bollen. Hyacint, narcis en een aantal bijzondere bolgewassen kunnen alleen op duinzand geteeld worden. Tulpen voor de droogverkoop kunnen ook alleen op duinzandgrond geteeld worden, omdat anders de huid beschadigd wordt en ze zo niet meer verkocht kunnen worden. Ook bloembollen die grondvrij moeten zijn voor export naar vooral de VS en Japan worden vaak op duinzand geteeld. Lelies, vooral de Oriëntaal worden in Oost-Nederland geteeld. De gladiool trekt door het land vanwege de ziekte droogrot. Tulpen voor de broeierij worden meestal op zwavel en kleigronden geteeld.

Op steeds meer bedrijven komt de combinatie bloembollen en bolbloemen voor. De bolbloemen zijn dan de tulp, narcis en hyacint. Op deze bedrijven staat dan ook ondersteunend glas. De bloementeel van lelie, gladiool en iris vindt plaats op glasbloemenbedrijven.

De bedrijfsgrootte neemt steeds verder toe. In de Bollenstreek is de gemiddelde bedrijfsgrootte 5 ha en in de kop van Noord-Holland 15-20 ha. In de Bollenstreek staan duurdere gewassen en vindt ook de combinatie met broeierij plaats. De Groot vult aan dat dit te maken heeft met de historische groei en met de mogelijkheden voor uitbreiding.

De teelt van bloembollen in de Bollenstreek trekt ook toeristen aan. Het toeristenseizoen is zo met twee maanden verlengd. Van der Ziel wil een koppeling maken tussen bloembollen en de steden.

Langeslag bespreekt samen met Westerhof de handel van de bloembollen. Westerhof vindt dat de notitie teveel uitgaat van de primaire sector. In de Bollenstreek wordt 60-65% van de bloembollen verhandeld. Binnen de handelsbedrijven is schaalvergroting in volle gang. Deze schaalvergroting komt mede door de schaalvergroting bij de retail. Conceptverkoop wordt steeds belangrijker. De infrastructuur is vaak slecht.

In de Bollenstreek komt steeds vaker de teelt van vaste planten voor. De teelt van vaste planten vraagt dezelfde vaardigheden als de teelt van bloembollen. Ook de teelt van vaste planten is een teelt van wortelpruiken. Voor export naar de VS is een grondvrij product nodig. Vaste planten brengen veel geld op. Een aantal jaren geleden waren er bedrijven die zowel vaste planten als bloembollen teelden. Nu zijn er gespecialiseerde vaste plantenbedrijven. De handelsbedrijven in bloembollen hebben ook de vaste planten opgenomen in hun assortiment.

De veredeling van bloembollen was vroeger een hobby die er door telers bijgedaan werd. Nu is dit ook geprofessionaliseerd. Vooral de veredeling van lelie vindt plaats in de Bollenstreek. In deze regio zijn

ook gevestigd het LBO, de RUL (Rijks Universiteit Leiden) en biotechbedrijven op het biosciencepark in Leiden. Op een kleine oppervlakte is een sterk kenniscentrum gevestigd.

Langeslag vindt het jammer dat het Pact van Teylingen niet is opgenomen in de Vijno. Het pact is opgesteld door de provincie, de gemeenten, natuur- en milieuorganisaties, de bloembollentelers en de bewoners van het gebied. Dit pact heeft een breed draagvlak onder de huidige bewoners. De bloembollen hebben ook een cultuurhistorische waarde. Pierhagen stelt dat in de randstad alleen grondgebonden landbouw draagvlak heeft als dit tot welbevinden van de stedeling leidt. Van der Ziel vult aan dat landbouw een decor vormt waarin grasland in het veenweidegebied wel kansen heeft, maar de teelt van spruitjes niet.

Pierhagen geeft verder aan dat er in de nota SGR alleen die zaken in komen te staan die een breed maatschappelijk draagvlak hebben. Langeslag vraagt dan of het een draagvlak binnen de huidige bewoners moet hebben of daarbuiten.

Het ruimtebeslag voor de bloembollenteelt is in 2020: Bollenstreek: 1500 ha, Kennemerland 800, ha; Noordelijk zandgebied, West Friesland, Flevoland en NO Nederland zullen in areaal toenemen t.o.v. het huidige areaal; ZO Nederland en ZW Nederland zullen qua omvang stabiel blijven.

De Oostelijke zandgronden hebben een probleem van watertekort. De duinzandgebieden in Noord-Holland willen uitbreiden door bezanden binnen projectvestiging; de provincie heeft daarvoor al drie locaties aangewezen.

In Oost-Nederland zitten meestal nog veel boeren in de gemeenteraad, zodat het geen probleem is om er te starten met bollenteelt, in Friesland zijn er wel eens problemen.

De handel blijft in de Bollenstreek zitten. De meeste bedrijven zitten op grond met agrarische bestemming en kunnen hun gebouwen dan ook niet verkopen voor een andere bestemming. In de gebouwen zit veel kapitaal, zodat vertrekken een grote kapitaalvernietiging betekent. Een probleem is wel dat er maar beperkte uitbreidingsmogelijkheden zijn. Als dit een te groot probleem wordt, dan verplaatst men het bedrijf naar Noord-Holland. Men neemt de verkeerscongestie, die daar heerst voor lief. Op de vraag van dhr. Pierhagen of vestiging bij Almere niet makkelijker is, is het antwoord duidelijk nee. In het hele land is er een probleem met de infrastructuur. De handelsbedrijven bieden veel werkgelegenheid.

Faber vraagt hoeveel kleiner het complex kan worden dan 1800 ha voordat het aan de wandel gaat. In de Bollenstreek worden veel specifieke bollen geteeld voor nichemarkten. Hierdoor kan het centrum langer blijven bestaan.

Bloembollen worden in containers verscheept naar de VS en het Verre Oosten. De meeste via de haven van Rotterdam.

De productie van bloembollen vindt ook plaats op het zuidelijk halfmond door Nederlandse telers. Deze bollen zijn voor de zomerbroei bestemd.

Het kaartje van het EC-LNV is een juiste weergave van de situatie.

Aanbevelingen voor het beleid:

?? status-quo voor de Bollenstreek;

?? uitbreidingsmogelijkheden voor de teelt op zandgronden in Noord-Holland op projectvestiging;

?? verbetering van de infrastructuur.

3.2 Bloemen

Met een verwijzing naar het bestuurlijk afsprakenkader (LTO/LNV) waarin uitbreiding van glastuinbouw in tien gebieden is voorzien, kan worden geconcludeerd dat deze sector er politiek goed vanaf komt. 'In de Vijno komt de sector er niet slecht af'; daar is de sector erg blij mee.

Faber voorziet voor het areaal glasbloemen een minder sterke groei dan voor het areaal bloembollen. Het areaal glas zou slechts beperkt kunnen toenemen van de huidige 11.000 hectare naar 12.000 à 15.000 hectare vanwege internationale concurrentie en intensivering (De Groot). De teelt is geconcentreerd in de nabijheid van handelscentra omdat de daghandel uurbevoorrading nodig heeft. Nu is meer dan 80% in de nabijheid van de drie grote afzetcentra gevestigd zodat kan worden gezegd dat de teelt is geconcentreerd in het Westen van Nederland. Dit betekent niet dat bij uitbreiding alle kwekerijen bij de handelscentra moeten worden gevestigd, maar er is wel een koppeling met de drie nationale handelscentra in Naaldwijk (BVH), Aalsmeer (VBA) en Rijnsburg (Flora).

De Groot vraagt zich af hoe je in het ruimtebeslag creatief om gaat met groei? Groei hoeft niet in een groot glastuinbouwcomplex (200-400 ha) plaats te vinden, het kan ook in kleine centra van 40-80 ha. Hierdoor kan een open landschapskarakter blijven bestaan en worden gebieden niet zo vol als het Westland. Daar komt bij dat grootschalige projectvestigingslocaties worden volgebouwd, maar deze hebben voor uitbreiding toch weer extra ruimte nodig. Om de koppeling warmtekracht (wkk) voor glastuinbouw te maken zijn voor duurzaam optimale gebieden geen grote oppervlakten nodig: 20-40 ha is voor wkk al voldoende.

Voor de locatie van kleine centra kan worden gedacht aan versnipperde akkerbouwgebieden (HSL-Zuid, A4) die voor de bedrijfsvoering van akkerbouw minder geschikt zijn, maar voor glastuinbouw wel zeer geschikt zijn. Glastuinbouw zou hiermee rondom de infrastructuur komen te liggen; als een soort geluidsscherm.

Volgens Pierhagen is glas voor VROM een gegeven voor de Vijno en hiermee zijn grootschalige (geconcentreerde) vestigingen gelegaliseerd.

Faber ziet de sierteelt niet gekoppeld aan Schiphol maar aan de drie veilingen. De veilingen zullen niet verplaatsen vanwege de hoge investeringskosten die zijn gemaakt (ca 1 miljard). De veilingen hebben een collecterende functie om de monoculturen op de productiebedrijven te mengen tot boeketten. Om de transportkosten te beperken (fl. 10/veilingkar) zullen productiebedrijven bij voorkeur in de nabijheid van de veilingen worden gevestigd.

Pierhagen vraagt of virtueel veilen invloed heeft op de functie van de veiling als internationaal collecterend centrum. Volgens De Groot blijft de fysieke (collecterende) functie van veiling bestaan om jaarrond een breed assortiment te kunnen aanbieden. In de glasbloemeteelt zijn ca 1.500 handelaren en ca 10.000 telers met een enorme diversiteit aan producten. Deze producten worden op de veiling bij elkaar gebracht, daarmee heeft de veiling ook een (logistieke) distributie functie. In de glasgroenteteelt ligt dit anders; daarin heb je 20 producten, 10 grote spelers en 7 grote afnemers. Hierdoor is bundeling en schaalvergroting makkelijker te realiseren en gaan producten regelrecht van productie- naar consumptiegebieden.

De voorzitter vraagt of de primaire productie ook buiten Nederland gaat plaatsvinden, waarbij rechtstreeks wordt gedistribueerd naar afzetmarkten buiten Nederland om. Er is wel een tendens dat de buitenlandse productie (in Afrika en Oost-Europese landen) groeiende is, maar dat de kwaliteit twijfelachtig is. Maar als de kwaliteit van de bloemen goed is, dan komt het overgrote deel van de bloemen toch voor de klok omdat het gevoel op de tribune voor de klok veel zegt over de markt. Daarmee vervult Nederland een internationale marktfunctie. Pierhagen merkt op dat de veilingen voor de toekomst niet zo handig liggen, maar de bazen van de handel denken dat de veiling blijft waar deze is gelokaliseerd.

Om de bereikbaarheid te verbeteren dient in het kader van het EFFORT-project de transporttijd per trein te worden verkort (nu vaak twee maal zo lang als vervoer per vrachtauto).

Over het kaartje van het EC-LNV is nog opgemerkt dat 80% van de productie van glasbloemen in de nabijheid ligt van de veilingen in het westen van Nederland, dat het (potplanten)teeltgebied bij Huissen/Lent iets groter op de kaart moet worden aangegeven en dat het productiegebied in Drenthe ontbreekt.

4 Glasgroenten

Voorzitter: R. Bol (LNV, Directie I&H)
Verslag: J. van Vliet (Expertisecentrum LNV)
Deelnemers: W. Baljeu, (Frugi Venta), J. van Es (The Greenery International), J. van Veen (Productschap Tuinbouw), Y. Horsten van Santen (VROM), J. Gerritsen (LTO), L. Zachariasse (LEI), H. van Antwerpen (NAJK)

Van Veen noemt twee punten, die vrij algemeen gedeeld worden. Glasgroenten vormt één complex met Bloemisterij, dus de hier gehanteerde indeling, glasgroenten apart en bloemisterij samen met bloembollen, vindt hij merkwaardig.

De notitie van het EC-LNV is nog teveel opgeschreven vanuit de teelt. Wensen zijn soms als feiten opgeschreven. Het moet meer vanuit het totale complex benaderd worden. Een zeer groot deel, genoemd wordt tweederde deel, van de waarde van het complex, uitgedrukt in termen van werkgelegenheid, inkomen en export, hangt direct samen met import en niet met de eigen productie. Het totale handelscomplex groeit ook harder dan het teeltcomplex.

Ook in de toekomst moet het totale glasgroentencomplex als één geheel gezien blijven, dat overwegend in het Westen van het land gesitueerd zal blijven. Daarvoor bestaat een aantal argumenten:

- ?? het grote (en nog toenemende) belang van de import van groenten en fruit en het maken van een totaalpakket met producten van eigen bodem;
- ?? de ligging van de mainports (Rotterdam + Vlissingen, Schiphol zal in de toekomst iets belangrijker gaan worden), handel en distributiecentra;
- ?? een aantal gunstige locatievoordelen (ook voor de teelt) o.a. klimaat en kennisinfrastructuur (ICT);
- ?? aanbod van arbeid (uit de grote steden) om aan de arbeidsvraag (totaal 200.000 personen) te voldoen.

Het verplaatsen van onderdelen van het totale complex incl. de teelt naar andere plekken in Nederland leidt tot ongewenste logistieke aspecten. Bij de keuze voor nieuwe gebieden is met deze samenhang te weinig rekening gehouden. Deze gebieden zijn ook te klein om voor handel/ distributie als vestigingsplaats interessant te zijn. Dat geldt ook al voor Emmen e.o. (afzet Nieuw-Amsterdam). Een aantal stand-alones met eigen afzet (bijv. Hartman in noord west Friesland) vormt een uitzondering). Door een aantal wordt geconstateerd dat voor sommige economische activiteiten verplaatsen onbespreekbaar is, terwijl het voor andere elementen soms een vanzelfsprekendheid lijkt te zijn, waar economische belangen nauwelijks een rol in schijnen te spelen. De onwetendheid over het economisch belang van het complex werd geïllustreerd met de opmerking van iemand van het Havenbedrijf Rotterdam: 'Kijkend over Rotterdam en omstreken is het Westland alleen maar een gebied waar tomaten groeien'.

Na enige discussie daarover wordt het Westen iets ruimer gezien. Het gaat om het gebied Rotterdam met teeltcentra Westland en de B-driehoek, Barendrecht en omgeving, Vlissingen en Antwerpen met de Belgische teeltgebieden. Dit wordt wel aangeduid met het begrip 'Greenport'.

Wat betreft logistieke stromen is vooral de Oost-as (nu 43% van de totale handel en dit wordt in de toekomst belangrijker) en de Zuidoost-as van belang. De Noordoost-as is veel minder van belang. De teelt en de handels- en distributiefunctie zal dus niet via de Oost- en Zuidoost-as gaan verschuiven naar de grote afzetgebieden. Wel is voorstelbaar dat er á la het initiatief van ZON bij de grote bevolkingsconcentraties (Berlijn, Parijs, Frankfurt) Fresh Consolidation Centers (FCC's) gaan ontstaan. Voor Venlo is dat dan de FCC voor het Ruhrgebied. Rond een FCC zou ook een gedeelte van de regionale productie geconcentreerd kunnen worden met name zware producten zoals potplanten. Deze FCC's zijn dan de concentratie van de huidige Distributiecentra (DC 's) die er nu vanuit de verschillende supermarkketens zijn. De deelnemers verwachten niet dat deze FCC's door supermarkketens opgezet gaan worden, hoewel er nog verschillend wordt gedacht over wie de regie gaat voeren. In Amerika zijn er voorbeelden dat supermarkten dit zelf doen.

Om de regie vanuit de keten zelf te blijven voeren heb je wel een substantieel aanbod nodig. Dat komt in Nederland samen, dus om die reden zullen andere regio's in Europa dat niet snel overnemen. Om dezelfde reden ziet een aantal deelnemers ook veel perspectief in belichting. Lichtemissie is wel een probleem. Over de oplossing wordt verschillend gedacht: techniek om emissie tegen te gaan of alleen toestaan in geïsoleerde gebieden.

Vervoer per spoor vinden de meeste deelnemers een aantrekkelijk alternatief. We bereiken met wegvervoer de maatschappelijk grenzen (congestie, nachtvervoer, weekendverboden), dus we zullen wel moeten is de algemene opvatting. Als het spoor kansen biedt, dan is het met name voor agroproducten. Het spoor biedt vooral kansen voor de afzet naar gebieden die verder liggen dan wat een vrachtauto per dag kan bereiken (600-700 km) en het transport is beter te volgen en te bewaken. De afstand die per vrachtauto te rijden is wordt echter ook steeds kleiner. Noord-Italië is al niet meer in één dag bereikbaar. Datzelfde geldt voor een aantal centra in Oost-Europa. De snelheid moet dan wel flink omhoog. De rails liggen er, maar de organisatie en het administratieve complex is er duidelijk nog niet op ingericht.

Wat betreft de ruimtelijke structuur is het met name van belang te zorgen voor goede verbindingen zowel over de weg als via het spoor. MTC Valburg zal in het glasgroenten complex alleen een functie als rangeerstation krijgen, niet als distributie of handelspunt.

5 Ontwikkelingen naar de toekomst

Voorzitter: K. de Ruitter (LNV, Directie GRR)
Verslag: P. Mur (Expertisecentrum LNV)
Deelnemers: A. Vermunt (Nederland, Distributieland), P. Smeets (Alterra), H. Vonhoff (RLG), H. de Jong (LNV, Directie I&H), R. van der Klauw (KlicT), S. Riedstra (V&W), J. de Leeuw (LNV), G. van Dijk (NCRLT), E. Valentijn (LNV, Directie IFA)

Er is een nationale dimensie en een internationale dimensie in de logistieke ontwikkeling en er is onderscheid in brongebieden (waar geproduceerd wordt) en marktgebieden (Vermunt). Toelichting:

Nationaal ontwikkelingen

Nederland is in vier gebieden onder te verdelen als brongebied en marktgebied:

1. Amsterdam en omgeving en het Noordwesten ervan;
2. Zwolle en omgeving en het Noorden ervan;
3. Eindhoven en omgeving;
4. Rotterdam/Barendrecht en omgeving.

Belangrijk is om voor een optimale logistiek nationaal zoveel mogelijk zelfvoorzienend te produceren voor deze vier gebieden. Stimuleer dat met de subsidies die boeren nu krijgen. Trek markt en brongebieden dus naar elkaar toe. De goederenstromen worden vergaard in en verzonden vanuit 'megaconsolidationcentra': grote eenheden waar vele bedrijven hun distributie en logistiek centreren. Hieromheen, ter bevordering van de zelfvoorziening in de genoemde gebieden, is het logisch om "agroproductieparken te concentreren.

Er zijn onderlinge verbindingen met aftakkingen. Er ontstaat een constante stroom van goederen (deze is er eigenlijk al) die Nederland doorgaat en die in toenemende mate via vaste palletmaten over vaarwegen vervoerd wordt. Op centrale plaatsen zijn er aansluitende transportaftakkingen.

Internationaal ontwikkelingen

Ook hier is onderscheid te maken in brongebieden en marktgebieden

Voor verzending naar het buitenland ontstaan in toenemende mate trimodaal ontsloten centra als poort naar het Ruhrgebied (bijvoorbeeld Fresh Valley vanuit o.a. Venlo), en als poort naar het Zuiden (bijvoorbeeld) Terneuzen.

Voor de grotere afstanden (bloemen: Kenia, Columbia e.d.) is het de opgave om regisseur in de goederenstromen te worden. Er is volgens Vermunt een sterke scheiding van het nationale en het internationaal plaatje.

Jaarrondaanvoer

Om een sterke positie van de agrosector te handhaven is een goede afdekking" van de klant nodig. Hiervoor heb je onder meer een jaarrondaanvoer nodig. Dit kan tot stand worden gebracht door de regio van de productie te hebben of zelf uitvoeren. Dat wil zeggen dat er bedrijven zijn die elders nevenvestigingen hebben, die op elk gewenste tijd het gewenste product kunnen leveren. Van der Klauw onderschrijft dit beeld, het wordt versterkt door ICT-ontwikkelingen, schaalvergroting en globalisering.

Riedstra ondersteunt het bovenstaande betoog en vult dit aan met de volgende bemerkingen: (1) zoek naar regionaal logistieke knooppunten, breng vervoer bij elkaar, (2) ontsluit de knooppunten multimodaal, zowel naar de regio als naar het nationale en internationale netwerk.

Smeets geeft aan dat door de ontwikkelingen in de internationale agrarische markt alsmede door de ontwikkelingen t.a.v. milieueisen en maatschappelijke wensen m.b.t. het landelijk gebied, de zand- en veengebieden de concurrentieslag zullen verliezen en dat intensieve veehouderij en akkerbouw naar de kleigebieden zullen uitwijken.

In de veengebieden en zandgebieden ontstaat daarmee het probleem wie het landschapsbeheer zal doen; nu wordt dit nog door de boeren meegenomen. Hier is nieuw voor beleid nodig, zijn nieuwe arrangementen nodig en is verbreding het sleutelwoord voor de ontwikkeling.

Aanbeveling: faciliteer de verschuiving richting de beste grond en neem dit op in SGR2.

Er zullen grote politieke gevechten ontstaan waar deze (knooppunten) ontwikkelingen mogen komen. (Vonhoff).

De vraag is anderzijds hoe sturend de politiek in deze is (De Ruiter)?

Vermunt pleit er voor om de markt zijn gang te laten gaan. Smeets geeft aan dat naar zijn mening de politiek geen rol speelt: 'Proctor en Gamble ziet geheel NW-Europa als hun doelgebied en niet slechts Nederland'.

De aansturing vanuit grote bedrijven

Vermunt typeert de agrofoodketen met grote stromen en een hoge snelheid; ze is goed georganiseerd en milieubelastend. De agrofoodketen is sturend voor de logistieke veranderingen in Nederland. Een twintigtal agro-industriële bedrijven kunnen het concept zoals hiervoor uiteengezet opzetten.

Regelmatig komt in de discussie de wens/noodzaak naar voren van sturing vanuit de voorhoede van de Nederlandse agrosector en ook vanuit de 200 grote primaire bedrijven; het geldt echter ook voor de 200 grote transportbedrijven. Het gaat hier om internationale ondernemers, die de regie in de sectoren (jaarrond b.v.) niet kunnen organiseren en er de ICT niet voor hebben. Een aanbeveling is daarom dat de overheid deze voor de concurrentie belangrijke ontwikkeling stimuleert.

Bloembollen

Van der Klauw: het gaat om een logistieke eenheid, deze moet je als geheel verplaatsen; cluster deze aan de 'pijplijn'.

De Leeuw: de bollen zijn goed georganiseerd, zij moeten een centrumfunctie houden,

Smeets: Houd het kenniscomplex in stand, een deel van de bollen kun je verplaatsen.

Vonhoff: Ook in de wijnsector zie je de regie van de 200 sterke bedrijven de wereld over.

Een aanbeveling is om de grote vooraanstaande bedrijven te faciliteren zodat zij een regie en centrumrol kunnen spelen.

Samenvattend (De Ruiter)

?? grenzen bestaan niet meer;

?? er is een nationaal concept en een internationaal concept met kringlopen die op elkaar aansluiten;

?? zorg voor internationale poorten;

?? er treedt verschuiving op van de grondgebonden landbouw naar de kleigronden;

?? zorg voor zoveel mogelijk zelfvoorziening in de vier landsdelen en stimuleer daar regionale agroproductieparken om dit concept te versterken;

?? het landschap is belangrijk als vestigingsplaats, draag zorg voor leeglopende gebieden.

Van Dijk vult aan dat de kracht van sturing en planning beperkt is, je kunt slechts de voorwaarden scheppen en dan afwachten en niet veel meer. In bepaalde vakgebieden is onze kennis niet meer optimaal, b.v. hoogwaardige vleeskennis, we dalen daar onder de kritische grens.

Nieuw beleid voor het landschap is nodig (recreatieschappen b.v.) maak het landschap onderdeel van de culturele identiteit (Smeets).

6 Plenaire discussie

Voorzitter: H. Vonhoff (Raad Landelijk Gebied)
Verslag: L. Wassink, T. Lössbroek, P. Mur
Deelnemers: deelnemers van alle agroketinggesprekken

6.1 Terugrapportages per ketentafel

Van alle ketentafelgesprekken (zie hoofdstuk 1 tot en met 5) zijn de belangrijkste punten door de woordvoerdersssamengevat.

Glasgroenten (Van Veen Productschap Tuinbouw)

- ?? Van Veen stelt het op prijs dat de agribusiness op dit onderwerp zijn mening kan geven.
- ?? Er werd te veel vanuit de teelt gepraat, de handel kwam te weinig aan bod gelet op ruimte aspecten en werkgelegenheid.
- ?? Importdimensie van groot belang. Te weinig rekening gehouden met factoren als mainports.
- ?? Glasgroente is in hoge mate geconcentreerd in het Westen; vanwege logistieke voordelen, aanwezigheid van mainports en aanwezigheid van kennis is dit ook belangrijk. De belangrijkste uitloopas is richting Zuidoosten en niet Noordoost.
- ?? Toonzetting van de EC-notitie is vooral vanuit het Westen geredeneerd, hetzelfde geldt voor de brief die de Minister deze week verzonden heeft (deze spreekt overigens over 5800 ha).
- ?? Logistiek: de tuinbouw is druk bezig om veel meer rail te gebruiken. Hebben last van slechte wegen, vooral in het Oosten (karrensporen van vlak na de WOII); investeren in wegen is belangrijk.
- ?? Distributiecentra (DC's) bij productiecentra, nabij afzetmarkt van steden en nabij importmogelijkheden.
- ?? Misschien straks ook DC's in Berlijn etc.

Bloembollen (Faber, VBN)

- ?? Het gaat niet over virtuele bloemen, die virtueel geveild worden (hoewel dit volgens de heer Pierhagen veel zou oplossen).
- ?? Voorzien is een groei van 20.000 naar 40.000 ha.
- ?? Door een toename van grootschaligheid komt er steeds meer glas in de bollengebieden.
- ?? Door groei van areaal komen er ook steeds meer plantentelers in het bollengebied.
- ?? Centrumfunctie: de handel moet in het bollengebied blijven. De uitbreiding van het gebied waar geteeld wordt vindt plaats buiten het bollengebied. Dus grote logistieke stromen terug naar het Westen (handel en veilingen).
- ?? Krimp in het Westen, groei elders, handel in het Westen.
- ?? Kaartje EC-LNV akkoord

Bloemen (Faber, VBN)

- ?? Men is blij met het convenant glastuinbouw LNV/LTO.
- ?? Veilingen blijven in het Westen staan dus steeds grotere logistieke stromen vanuit Noordoost en Zuidoost Nederland naar bloemenmainport. Daarom belangrijk om EFFORT (een publiek-privaat initiatief) te ondersteunen (Rijk!); EFFORT loopt goed.
- ?? Sierteelt: steeds meer productie in Afrika en Oost Europa daarna transport naar Nederland en vandaar weer de wereld over.

Intensieve veehouderij (Wierenga, LNV DL)

- ?? Sfeer gesprek goed, veel overeenstemming, wel erg veel gepraat over primaire landbouw, verwerkende bedrijven volgen de plaats waar de primaire sector zit.
- ?? Konden zich goed vinden in EC-fiche en kaartbeeld.
- ?? Trend is minder bulkproductie in Nederland; in primaire productie een snelle ontwikkeling naar grotere en meer gespecialiseerde bedrijven; ketens worden sterker.

- ?? Door teruggang intensieve bedrijven minder ruimte behoefte; voor de kleinere bedrijven blijft ruimtebehoefte mogelijk gelijk vanwege stank-/NH3-cirkel en uitloopeisen voor dieren.
- ?? Verplaatsing van bedrijven leidt tot groot kapitaalverlies; waar verplaatsing noodzakelijk is moet overheid niet sturen, maar stimuleren (opties: clustering, inpassing).
- ?? Varkens uit een flat zijn niet te verkopen.
- ?? Verplaatsing naar gebieden met ruimte zou mogelijk moeten zijn, mits dit op milieuvriendelijke wijze gebeurt.
- ?? Huidige concentratie zit in het zuidoosten, zal daar wel blijven zitten maar dan in verdunde vorm.

Biologische Landbouw (Joanknecht, LNV DGRR)

- ?? Sfeer: zeer geanimeerd, ook hier vooral focus op de primaire sector.
- ?? Tweedeling in bedrijfstypen in de notitie van het EC-LNV werd ondersteund.
- ?? Grootste knelpunt is distributie naar de klant, maar dit geldt niet alleen voor de biologische landbouw.
- ?? Nederland is toonaangevend bij verwerking en handel; echter de grootschalige primaire productie trekt weg.
- ?? Clustering van de keten wordt zichtbaar: Flevoland, Friesland, maar ook Oost Nederland t.b.v. markt Noordrijn/Westfalen.
- ?? Klanten steeds veeleisender, vers, verser, verst.
- ?? Gebiedsgerichte aanpak is belangrijk.
- ?? Kansen zoeken in Oost Europa (grondprijzen en arbeidsprijzen lager).
- ?? Er is een spanning tussen de geleidelijke groei van de afzetmarkt biologische landbouwproducten en (vooral in het Westen van Nederland) een landbouw die inspeelt op de maatschappelijke behoefte aan groen en ruimte in het landelijke gebied. Hoe moet de overheid hiermee omgaan?
- ?? Er ligt een rol voor de overheid, nl. faciliterend door garantieregelingen met betrekking tot marktperspectief, zowel voor agroproducten als collectieve goederen en diensten (is nu minimaal).

Ontwikkelingen naar de toekomst (De Ruiter, LNV DGRR)

- ?? Agrofoodstromen hebben de lead in logistieke stromen.
- ?? Grenzen bestaan niet (denk aan Nederland en Duitsland).
- ?? Nederland moet krachtig zijn in toegevoegde waarde (technologie en kennis) en voorsprong behouden, maar op het gebied van vlees naderen we de ondergrens.
- ?? Trends zijn mededogenlozer dan beleid en minder te sturen.
- ?? Er is een nationaal en een internationaal concept met kringlopen die op elkaar aansluiten.
Nationaal: kringloop met knooppunten als Zwolle, Amsterdam, Rotterdam, Eindhoven; keten dicht bij consument. Internationaal: samenwerking tussen satellieten en moederbedrijf; vestigingen door de hele wereld (denk aan bollen en wijnbouw); samenwerking kan ook op niveau van sectoren.
- ?? Multimodaal netwerk met Duitsland en België (Vlaamse ruit).
- ?? Vestigingsfactoren internationale bedrijven heel belangrijk.
- ?? Er zijn poorten naar de wereld (Schiphol, Rotterdam). Juist die poorten zijn ideale plekken voor internationale ontwikkeling.
- ?? Landschap is op twee punten belangrijk: rond de knooppunten is de kwaliteit van het landschap een belangrijke vestigingsfactor, dus daar moeten we in investeren. En: grondgebonden landbouw verschuift van zand naar klei, wat betekent dat voor het landschap/beheer op de zandgronden?

6.2 Discussie

Een vraag is of de locatie van de primaire productie nog altijd bepalend is voor het verdere proces of dat deze locatie bepaald wordt door de regionale vraag van de markt? Dit vanwege het concept van zelfvoorziening dat uit een groep pregnant naar voren kwam (Vonhoff).

Vermunt geeft aan dat dit niet zo is. De vraag van de markt is leidend. Kringloopinitiatieven geschieden in clusters; in Nederland zijn er dan vier regio's.

Er wordt te weinig gelet op de rest van het complex, met name import van groente en fruit is belangrijk, voor glastuinbouw zit primaire productie dus dichtbij importlocatie (Van Veen)

Voor de sierteelt (bloembollen, bloemen) zit primaire productie dichtbij handel (veilingen) (Faber)

Zelfvoorziening is niet relevant voor bollen. Nederland exporteert 80%. Belangrijkste vestigingsfactoren zijn: grondsoort (voor specifieke bollensoorten) en logistiek en distributie. Dat vinden we in het Westen In de Bollenstreek zit de brainport en de import uit derde landen. Teelt op afstand geschiedt in de zogenaamde reizende bollenkraam (Langeslag). Biologische landbouw is afhankelijk goede grondsoorten en van de nabijheid (veel rechtstreekse contacten) van consument (Almaši). Zeker 50% gaat de grens over. De tuinder wil bij de greenport zitten en die is in het Westen (Baljeu).

Vonhoff geeft aan dat hij in de zaal veelvuldig gehoord heeft dat de rol van de overheid vooral is om te zorgen voor een goede infrastructuur. De vraag is dan of we dan niet snel tegen onze eigen grenzen aan lopen denk maar aan de Betuwelijn? Een reactie is dat infrastructuur niet alleen van belang is voor het Nederlandse product, maar dat ook importproducten vervoerd moeten worden. Maar waarom werkt het varkensflat-concept dan niet, dat voldoet toch aan alle eisen (Vonhoff)? Wieringa stelt dat de intensieve veehouderij zeer instabiel is, mede door de toetreding van MOE-landen. De overheid wil sturen op de kwaliteit van het landelijk gebied. Infrastructuur was niet belangrijkste probleem.

Vonhoff stelt de vraag waarom er zo weinig over ICT is gezegd? Kan dat ons niet helpen om logistieke probleem te tackelen? Waarmee helpen? De fysieke plaats van de veiling is nodig en efficiënt. ICT kan wel zorgen voor tijdswinst, maar niet voor minder stromen (Faber).

Voor groente kan ICT wel helpen om stromen te verminderen (slimme communicatie), echter de detailhandel wil steeds meer leveringen, snellere leveringen en versere producten, dus het 'just-in-time-concept (Van Veen).

Groupage-functie bij de veiling blijft. Bij bundelen van transportstromen kan ICT wel een rol spelen. Bij verplaatsingsnetwerk kan ICT wel degelijk wat doen (KLICT).

ICT helpt bundelen dichtbij de bron of juist dichtbij de markt. B.v. veiling De Zon die zich richt op het Duitse Ruhrgebied. De volgende ontwikkeling komt er aan: versproducten gaan via freshconsolidationcentra dichtbij de klant/markt. Niet-versproducten worden gebundeld bij de bron (Vermunt).

Je kunt of aan het begin of aan het eind beginnen. Wat gebeurt er als dieren hier worden geslacht i.p.v. in Italië? Bekijk hoe ICT daarvoor gebruikt kan worden (Van Dijk).

6.3 De rode draden van Vonhoff

Als afsluiting geeft Vonhoff een aantal rode draden aan die hem zijn opgevallen. Het beleid rond de kwaliteit van de ruimte moet bij elkaar blijven. LNV heeft daar een grote verantwoordelijkheid in, dat moet zo blijven.

Belangrijk voor de ontwikkeling van de sectoren is of men er zin in heeft want men wil de kerktoren blijven zien. De overheid kan/moet alleen faciliteren in overleg met de sectoren. Veel activiteiten zijn immers marktgestuurd. Het is mooi dat er allerlei planstructuren worden gemaakt, maar dat kan alleen in goed samenspel met de markt. De beleidsuitspraak 'De sector moet zich maar verplaatsen (en dat zou misschien heel best kunnen)' heeft geen nut, mogelijk heeft de sector namelijk helemaal geen zin om te verplaatsen. Verstandig beleid houdt daar rekening mee.

De overheid moet sturen op: het combineren van infrastructurele voorzieningen en op het combineren van activiteiten. Ook sturen op het behoud van open ruimte en op het openen van poorten naar het buitenland. Alert zijn op gebieden waar zich nieuwe mogelijkheden voordoen (Oost-Europa) en sturen op behoud van goede kennis-infrastructuur in Nederland (is competentie LNV).

Er is veel optimisme in de discussie (noot red: akkerbouw en melkveehouderij waren afwezig). Een tijdje geleden was dit niet zo.

Er zijn mogelijkheden om te combineren met aanpalende sectoren, dat is deze dag gebleken en dat biedt perspectief